

УДК 376.2.016:81

Юлія ГАЛЕЦЬКА

*кандидат педагогічних наук, викладач кафедри логопедії
та спеціальних методик Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна
e-mail: yuliyagala@ukr.net*

КОРЕКЦІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ РОБОТИ З РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ З РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ

У статті описано напрямки роботи з розвитку мовлення розумово відсталих дітей, охарактеризовано корекційні заходи в структурі занять з розвитку імпресивного мовлення, експресивного мовлення та невербальної комунікації. У процесі корекційної роботи діти оволодівають наступними вміннями: діяти спільно з дорослим; виконувати завдання за наслідуванням і зразком; висловлювати свої бажання засобами вербальної та невербальної комунікації; співвідносити предмет з необхідним словом, першою літерою, з якої це слово пишеться, знаходити картинку, предмети, в яких є досліджуваний звук; вимовляти правильно окремі звуки, склади, слова і фрази тощо. Заняття з розвитку мовлення здійснюються на основі предметно-практичної діяльності, яка дає можливість пізнати об'єкт, використовуючи всі аналізатори, і викликає у дітей необхідність оперувати різними предметами і дидактичними іграшками, обігравати дії з ними.

Ключові слова: діти з розумовою відсталістю, імпресивне мовлення, експресивне мовлення, невербальні засоби комунікації.

Корекційно-розвиткові заняття з розвитку мовлення дітей з розумовою відсталістю проводяться з цілої низки напрямків. Відповідно до рівня розвитку дитини в певний період часу, обираються найбільш пріоритетні з них: розвиток експресивного мовлення, розвиток імпресивного мовлення, розвиток невербальних засобів комунікації тощо.

Вивчаючи особливості психічного розвитку розумово відсталих дітей вчені (Л. С. Виготський, Л. В. Занков, М. Ф. Гнезділов, Г. М. Дульнев, М. П. Феофанов, В. Г. Петрова, М. А. Савченко, Є. Ф. Соботович, Г. А. Каше, М. С. Певзнер) виявили характерні особливості їх усного і писемного мовлення, розкрили вплив мовленнєвого недорозвитку на формування розумових операцій. Враховуючи особливості розвитку дітей з порушеннями психофізичного розвитку та їх можливості в оволодінні мовленням, слід зазначити, що подібні порушення можуть бути виправлені тільки в результаті спеціально організованої корекційної роботи. Запропоновані нижче корекційні заходи можуть використовуватися для всіх дітей з порушеннями розумового розвитку, враховуючи їх індивідуальні можливості.

Метою нашої статті є висвітлення корекційної спрямованості та напрямків з розвит-

ку мовлення дітей з особливими освітніми потребами.

У процесі корекційної роботи діти можуть оволодіти наступними вміннями: діяти спільно з дорослим; виконувати завдання за наслідуванням і зразком; висловлювати свої бажання засобами вербальної та невербальної комунікації; називати або показувати за допомогою вказівного жесту предмет, іграшку, картинку (предмети, дії, ознаки), зображення літери, складу або слова на основі його попереднього розглядання; співвідносити предмет з необхідним словом, першою літерою, з якої це слово пишеться, знаходити картинку, предмети, в яких є досліджуваний звук; записувати друковані літери, слова, використовуючи попередній аналіз, і з допомогою дорослого; вимовляти правильно окремі звуки, склади, слова і фрази [3, 32].

З урахуванням індивідуальних можливостей частина дітей з помірною та тяжкою розумовою відсталістю може оволодіти елементарними навичками письма окремих слів, речень прописними літерами, деякі діти можуть навчитися писати самостійно лише друкованими літерами з допомогою дорослого або тільки списувати окремі слова. Засвоєння навичок читання також може проходити

неоднаково у різних груп дітей. Одні можуть навчитися читати слова, речення, інші взнавати окремі знайомі слова, власне ім'я чи читати букви і знаходити знайомі склади. Діти, які не говорять, можуть навчитися показувати букви, склади, слова і фрази за завданням педагога, вибудовувати фразу за допомогою жестів і піктограм. Потрібно мати на увазі, що вміння спілкуватися, використовуючи вербальні та невербальні засоби, а також користуватися в житті отриманими вміннями та знаннями, є найбільш цінним і бажаним результатом всієї корекційної роботи з дітьми з розумовою відсталістю. Зазначимо корекційні завдання в структурі занять з розвитку імпресивного мовлення дітей з порушеннями розумового розвитку [3, 38]:

1. Вчити дітей знаходити відповідні предмети, іграшки з характеру звучання (мовленнєві і немовленнєві звуки).

2. Розвивати фонематичний слух, пам'ять, увагу, використовуючи дидактичні ігри.

3. Розвивати вміння дітей виконувати двох-і трьохскладову інструкцію.

4. Продовжувати вчити дітей розрізняти іменники і дієслова, подібні за звучанням: коліно – поліно, ніч – піч, несуть – везуть, купає – купує, купається – катається і т. д..

5. Продовжувати вчити дітей диференціювати дієслова:

а) подібні за значенням (підмітає – чистить, будує – лагодить, лежить – спить, шиє – в'яже і т. д.);

б) протилежні за значенням (одягти – зняти, підняти – опустити, кинути – зловити, знайти – заховати, дати – взяти).

6. Працювати над прикметниками:

– «покажи, де червоний, зелений, кислий, солодкий, великий зелений, маленький зелений» (називаються різні ознаки предметів);

– відгадування загадок («покажи, хто тут руда, хитра, пухнаста»);

– розкладання парами картинок з прикметниками – антонімами.

7. Вчити дітей визначати взаємини дійових осіб на сюжетній картині, розуміти питання непрямих відмінків, питання який? що робить? дізнаватися реальні і нереальні ситуації («плутанина», «чого не буває»).

8. Вчити дітей розуміти прийменники.

9. Вчити дітей виражати за допомогою імітаційних засобів зміст картинки (Покажи, що робить хлопчик. Візьми ту іграшку, яку він тримає в руках і т. п.).

10. Працювати над розумінням мовлення і над лексикою, використовуючи загадки римовані і прості з перерахуванням ознак (спочатку вибір з двох з опорою на предмети або картинки).

11. Розширювати і уточнювати уявлення дітей про предмети і явища навколишнього світу.

При роботі над розвитком власне мовленнєвого спілкування (експресивного мовлення) необхідно враховувати наступні завдання [2, 93]:

1. Розвивати інтерес і потребу до процесу мовленнєвого спілкування.

2. Закріплювати вміння дітей використовувати активні (дути, усвідомлено розслабляти язик, піднімати його вгору, прикушувати кінчик язика передніми зубами) і пасивні прийоми артикуляційної гімнастики і артикуляційного масажу для вимови важких звуків – тільки у дітей з фразовим мовленням.

3. Вчити співвідносити активний словник з реальними предметами, діями, ознаками, уточнювати значення слів.

4. Вчити використовувати мовлення для комунікації з оточуючими людьми.

5. Збагачувати активний словниковий запас предикативними частинами мови (дієслова, прикметники).

6. Працювати над граматичною будовою мовлення: диференціація однини і множини іменників, зміна іменників за відмінками, узгодження іменників з прикметниками і дієсловами.

7. Розвиток вмінь словотворення: утворення зменшувально-пестливих форм іменників, утворення прикметників з іменників (лото «З чого зроблені» – дерево – дерев'яний, папір – паперовий).

8. Спонукаати дітей відповідати на питання, висловлювати свої думки, почуття і прохання словом чи фразою в залежності від рівня мовленнєвого розвитку.

9. Спонукаати дітей з фразовим мовленням використовувати прості і складні речення при

навчанні розповіданню: відповісти на питання по картинці; описати одну картинку або серію сюжетних картинок; послухати коротку розповідь і відповісти на питання; описати те, що бачиш (клас, що видно з вікна); описати по пам'яті (наприклад, що робили на попередньому занятті, яка кімната будинку, як відпочивали на канікулах) – можливе залучення письмового мовлення, картинок, предметів як допоміжних засобів.

10. Працювати над питанням: чому? Вчити відповідати на запитання, використовуючи складний прийменник «тому що», залучаючи досвід дитини (руки замерзли, тому що ..., намочив рукав, впав, тому що ...).

11. Вчити користуватися доступними етичними висловами (спасибі, будь-ласка, вибачте).

12. Формувати навички смислового (внутрішнього) програмування тексту, використовуючи наступні види робіт з сюжетними картинками (для більшості дітей проводиться на невербальному рівні: порівняння двох сюжетних картинок, на одній з яких відсутній ряд предметів, виділення відсутніх елементів. Це сприяє розвитку аналітико-синтетичної діяльності, здатності порівнювати; підбір до сюжетної картинки відповідних предметних картинок або виключення зайвих невідповідних предметних картинок; відновити послідовність сюжетних картинок в серії по пам'яті (на початку перед дітьми зразок, який потім забирається); визначити місце «випавшої» картинки серед інших в серії; розташувати сюжетні картинки у певній послідовності; знайти зайву картинку в серії.

Зазначимо корекційні заходи в структурі занять з розвитку невербальних засобів комунікації дітей з помірною та тяжкою розумовою відсталістю. Спираючись на засоби невербальної комунікації, можна виробити певну комунікативну систему, що дозволяє немовленневим дітям з важкими порушеннями розвитку спілкуватися в повсякденному житті. Зорова опора дозволяє зменшити зусилля, що залучаються дитиною для концентрації слухової уваги і пам'яті, необхідних для усного спілкування, тобто допомагає легше запам'ятовувати і сприяє накопиченню словника і побудови структури фрази.

Незважаючи на те, що невербальна комунікація і розвиток активної мовленнєвої здатності істотно відрізняються один від одного, на практиці вони доповнюють один одного. Так, використання піктограм в ряді випадків може сприяти покращенню вимови звуків, коли в конкретних ситуаціях під рукою немає потрібних символів або їх застосування є занадто клопітким. Засобами невербальної комунікації можуть бути: тілесні сигнали (у тому числі ритм дихання, напруга тіла); показ (як правило, обмежується предметами, часто вимагає уточнення); жести, міміка; рух погляду; піктограми (більше відносяться до конкретних персонажів чи предметів); таблиці букв [1, 37].

Знайомство дитини з ідеографічною системою спілкування проводиться наступними способами: представлення подій повсякденного життя (режим дня, заняття, приготування страви) з використанням фотографій, малюнків і картинок; співвіднесення реального предмета або дії з фотографією або малюнком (підкладання, вибір потрібного зображення); нанесення на фотографії або малюнки товстих ліній, що мають символічне значення – контуру предмета; поступова заміна фігурного зображення більш символічним, абстрактним.

Наступний етап – вправа, спрямована на формування навички користування ідеографічною системою спілкування (вправи фіксації) і на застосування цієї системи з метою організації спілкування, процесу навчання, підготовки до оволодіння письмом і читанням. Вправи фіксації можна поділити на дев'ять категорій, порядок подання яких виражає певну прогресію труднощів [1, 55].

Опишемо вправи для розпізнавання, які слугують для навчання дитини впізнавати піктограми, і вербально чи не вербально реагувати на них [1, 56]:

- «Що це таке?»: дитина повинна сказати чи показати доступними рухами зображений предмет або дію;
- виділення дитиною по слову необхідної піктограми серед інших (дитина показує);
- визначення фрази по піктограмі (дорослий показує піктограму, дитина знаходить відповідну картинку);

- розпізнавання, принаймні, з двох фраз, представлених на піктограмі, тої, яку вимовляє дорослий (дитина показує потрібну).

Вправи на відтворення формують уміння вербально або не вербально позначати зображення, яке сприймається, зокрема:

- знаходження однакових піктограм серед декількох;
- серед низки піктограм знайти парну до своєї;
- серед своїх піктограм і реальних предметів дитина повинна знайти ідентичні тим, які показує йому дорослий;
- відтворити слово або фразу пантомімою, жестами за дорослим (дивлячись на його піктограму) і вибрати свою відповідну.

Вправи на розвиток асоціацій формують уміння висловити простий зв'язок між двома наявними або зображеними предметами, зокрема:

- підібрати до піктограми із зображеною дійовою особою або предметом піктограму із зображеною дією (м'яч – котити, кава – пити, ліжка – спати);
- асоціації з допомогою гри в доміно.

Вправи на класифікацію формують вміння об'єднувати два або більше предметів згідно якогось критерію:

- зібрати піктограми, які належать до однієї групи (наприклад, відносяться до чищення зубів);
- зібрати піктограми за узагальнюючими поняттями [1, 57].

Вправи на співвіднесення вчать знаходити і виправляти допущені помилки і неточності:

- забрати піктограму, яка є зайвою в даній групі;
- виправити помилку в серії парних піктограм;
- виявити помилку з точки зору смислу у фразі, записаної піктограмами («хлопчик їсть зубну пасту» – замінити на «тістечко»);
- доповнити фразу потрібною піктограмою (шофер керує ..., хлопчик ... чай);
- прибрати некоректний елемент із фрази.

Вправи вибору вчать дитину вибирати з маси піктограм необхідні символи, які дозволять доповнити зміст фрази, розповіді. Вправи на аналіз і синтез вчать дитину об'єднувати різні символи в єдиний вислів [1, 57]:

- дитина бачить піктограми і діє відповідно до них, знаходить серед предметів той, який зображений на піктограмі;
- дитина фразою або пантомімою зображує зміст серії піктограм (молоток – цвях, хліб – ніж – масло).

Вправи на серіацію вчать дитину розмішувати піктограми в порядку логічної послідовності. Вправи на винахід вчать дитину висловлювати свою думку, додаючи відсутній символ, придумуючи його.

Відбір вправ із піктограмами визначається дією принципу поступового переходу від простого до складного. Ця послідовність не повинна розглядатися як жорстка, можливе паралельне виконання вправ різних категорій. Найскладніші вправи (останні категорії) можуть бути недоступні дітям з важкими інтелектуальними порушеннями на певному віковому етапі, але це не означає, що робота повинна бути визнана неефективною і припинитися. Ознайомлення з символічною системою послужить надалі базою для більш глибокого вивчення або навіть для спонтанного застосування піктограм або жестів дитиною. Також потрібно сказати про те, що діти, які освоїли не всі категорії вправ фіксації, можуть, тим не менше, застосовувати деякі піктографічні символи або пантоміму для висловлювання своїх бажань спонтанно або при активному спонуканні педагога. Діти, які освоїли всі категорії вправ фіксації можуть переходити до вправ на застосування, спрямовані на розвиток усного мовлення, на освоєння граматичних категорій, на структурування фрази. Щоб піктограми мали функціональне значення, можна використовувати їх як пам'ятки, які допоможуть дітям запам'ятати необхідні поняття повсякденного та шкільного життя.

Заняття з розвитку мовлення здійснюються на основі предметно-практичної діяльності, яка дає можливість пізнати об'єкт, використовуючи всі аналізатори, і викликає у дітей необхідність оперувати різними предметами і дидактичними іграшками, обігравати дії з ними. Описані напрямки можуть використовуватися в роботі з дітьми з різним рівнем розвитку мовлення. Однак треба зазначити, що необхідною умовою для початку цієї роботи є розуміння мовлення дитиною, а також певні можливості до

оволодіння активним мовленням або засобами невербальної комунікації. Якщо у дитини відсутні такі можливості і спостерігаються різко виражені проблеми розуміння мовлен-

ня, то потрібно використовувати корекційні засоби, що дозволяють накопичити пасивний словниковий запас, і які підводять її до можливості спілкування.

Список використаних джерел

1. Альтернативные средства коммуникации с неговорящими детьми : учебное пособие / Ред. М. И. Никитина, Д. И. Бойков, Л. В. Лопатина. — СПб: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2001. — 80 с.
2. Жукова Н. С., Мастюкова Е. М., Филичева Т. Б. Логопедия : Учеб. пособие / Н. С. Жукова, Е. М. Мастюкова, Т. Б. Филичева. — Екатеринбург: АРД ЛТД, 1998. — 320 с.
3. Лалаева Р. И. Логопедическая работа в коррекционных классах / Раиса Ивановна Лалаева. — М. : Владос, 2001. — 224 с.
4. Шипицына Л.М. «Необучаемый» ребенок в семье и обществе. Социализация детей с нарушением интеллекта / Людмила Михайловна Шипицына. — СПб: Речь, 2005. — 477 с.

References

1. Nikitina, M. I., Boykov, D. I., Lopatina, L. V. (2001). *Alternativnyie sredstva kommunikatsii s negovoryaschimi detmi: uchebnoe posobie* / Red.. — SPb: Izd-vo RGPU im. A. I. Gertsena.
2. Zhukova, N. S., Mastyukova, E. M., Filicheva, T. B. (1998). *Logopediya: Ucheb. posobie*. — Ekaterinburg: ARD LTD.
3. Lalaeva, R. I. (2001). *Logopedicheskaya rabota v korrektsionnyih klassah*. — M. : Vlados.
4. Shipitsyina, L. M. (2005). «*Neobuchaemyiy*» rebenok v seme i obschestve. *Sotsializatsiya detey s narusheniem intellekta*. — SPb: Rech.

Галецкая Ю. В. Коррекционная направленность работы по развитию речи детей с умственной отсталостью

В статье описано направления работы по развитию речи умственно отсталых детей, охарактеризованы коррекционные мероприятия в структуре занятий по развитию импрессивной речи, экспрессивной речи и невербальной коммуникации. В процессе коррекционной работы дети овладевают следующими умениями: выражать свои желания средствами вербальной и невербальной коммуникации; соотносить предмет с необходимым словом, первой буквой, с которой это слово пишется, находить картинки, предметы, в которых есть исследуемый звук; произносить правильно отдельные звуки, слоги, слова и фразы. Занятия по развитию речи осуществляются на основе предметно-практической деятельности, дают возможность познать объект, используя все анализаторы, и вызывает у детей необходимость оперировать различными предметами и дидактическими игрушками, обыгрывать действия с ними.

Ключевые слова: дети с умственной отсталостью, импрессивная речь, экспрессивная речь, невербальные средства коммуникации.

Galetska Y. Correctional orientation of work on the development of speech of children with mental retardation

This article describes the directions of the development of speech of children with mental retardation, corrective measures described in the structure of classes of impressive speech, expressive speech and nonverbal communication. Working with language development of children with mental retardation is made from a variety of areas, of which, according to the level of child selected their top priority now: the development of expressive speech, development impressive speech, development of non-verbal communication and so on. Proposed corrective actions below can be used for all children with mental and physical development, given their individual capabilities. In the process, children can learn the following skills: work together with adults, perform tasks for imitation and example, to express their desires by means of verbal and nonverbal communication, call or show by pointing gesture, object, toy, picture (objects, actions, attributes) image of letters, of words or based on his previous proceeding, subject to correlate with the desired word, the first letter, from which the word is written, find pictures, articles, which have investigated sound, write in block letters, words, using the preliminary analysis, and with adult; correctly pronounce certain sounds, syllables, words and phrases. For children with severe violations expressive speech should cause new and intensify existing sounds, sound combinations, the word (articulation exercises and speech imitation) necessarily linking them with real objects, activities and accumulate following dictionary: names of family child persons and toys; request an expression of desire or reluctance of something; expression of their condition cries and adverbs; imitation sounds of animals and control animals; imitation musical toys, noises; emotional exclamations.

Keywords: children with mental retardation, impressive speech, expressive speech, nonverbal communication.

Стаття надійшла до редколегії 14.09.2017